

І. О. Гаврилюк

аспірант кафедри загальної і соціальної психології та соціології
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

СУВЕРЕННІСТЬ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ: ОСОБИСТІСНО-ПОВЕДІНКОВІ ПРЕДИКТОРИ ПРОЯВУ

У статті представлено теоретико-емпіричне вивчення особистісно-поведінкових характеристик прояву суверенності психологічного простору особистості. Конкретизація поняття суверенності психологічного простору в контексті обов'язкового врахування вікових і соціально-статусних позицій студентської молоді дає змогу розглядати особистісно-поведінковий зміст суверенності психологічного простору як індикатора особистісної компетентності і психологічного благополуччя. Емпірично визначено особистісно-поведінковий масштаб прояву суверенності психологічного простору студентської молоді.

Ключові слова: психологічний простір, суверенність психологічного простору, особистісно-поведінкові властивості, студенти.

Постановка проблеми. Контекст вивчення суверенності психологічного простору є вкрай актуальним для сучасної психологічної науки, і не тільки в межах розвитку її методологічної бази, але й у контексті прикладного використання знань. У сучасному суспільстві існує чітко сформована просторово-часова організація життя, завдяки якій людина може віднайти орієнтири самореалізації, сповнені внутрішнім психологічним змістом моральних і духовних переконань, соціальних та ідеологічних уподобань, економічних і культурних цінностей, які загалом визначають психологічну безпеку особистості. Тому внутрішній зміст психологічного простору особистості є визначальним орієнтиром повноцінного розвитку, особливо цей аспект важливий для вікової категорії студентства. Суверенність внутрішнього світу людини умовно окреслює межі життєвої реалізації, а для молоді людини дуже важливе відчуття адекватного автономного функціонування. Тому запропонований варіант вивчення особистісно-поведінкових предикторів прояву суверенності психологічного простору дасть змогу конкретизувати психологічний зміст його прояву в студентські роки.

Метою статті є теоретико-емпіричне вивчення особистісно-поведінкових характеристик прояву суверенності психологічного простору студентської молоді.

Виклад основного матеріалу. Проблема вивчення суверенності психологічного простору не є новою для психології, але на сьогодні вона малодосліджувана. Незважаючи на те, що в психологічній науці є безліч понять, які межують із психологічним змістом, як-от «автономність», «відповідальність», «самодетермінація», «ідентичність» тощо, усе ж варто уважно розглянути цей психологічний феномен.

У базовій праці С. Нартової-Бочавер зазначається, що суверенність є системною рисою

особистості, необхідною умовою нормального функціонування та розвитку. Саме суверенність забезпечує відчуття впевненості в тому, що все, що робить людина, відповідає її власним бажанням і переконанням. Автор зазначає, що суверенність розвивається упродовж життєвого шляху людини. Сфера поширення особистісної автономії в процесі онтогенезу розширюється до більш віддалених фрагментів середовища. Динаміка розвитку суверенності відповідає логіці призначення: спочатку утворюються ті форми суверенності, які є базовими, відповідають еволюційному завданню (тілесна, територіальна), потім ті, що набувають не тільки еволюційного, а й соціального смислу (звички, речі), нарешті, виміри, що здебільшого вирішують соціально-культурне завдання (соціальні зв'язки, цінності) [5, с. 161].

Н. Харламенкова пропонує розкривати суверенність через поняття «самоствердження». Самоствердження як базова потреба актуалізується через усвідомлення людиною себе як цінності й реалізується в різних стратегіях життя. Тому самоствердження – це «ствердження себе», а суверенність – це захист і збереження свого психологічного простору [8]. Людина з її бажаннями, переконаннями та прагненнями є джерелом і причиною поведінки. Це свідчить про велику роль внутрішнього локус-контролю, самоконтролю. Потреба в самодетермінації охоплює також гнучкість людини у взаємодії з іншими людьми, спонтанність, креативність, відчуття себе вільною і незалежною. Становлення самодетермінації сприяє формуванню внутрішньої мотивації, яка є основою автономної поведінки людини і дозволяє діяти відповідно до власного «Я» [3, с. 164–168].

За Ю. Трофімовою, психологічна суверенність – це результативна характеристика процесу суверенізації, яка ґрунтується на досвіді самостійної взаємодії зі світом, показує актуальні (розви-

вальні стосунки з іншими) та потенційні (потенціал саморозвитку) можливості людини. Суверенна особистість прагне до втілення своїх можливостей, проявляє прагнення до розширення своїх можливостей та нового досвіду [7].

Отже, невіддільним аспектом суверенної особистості є сформовані особистісні межі. За допомогою психологічних меж особистість регулює міру доступності та відкритості власного психологічного змісту [6]. Вони виконують функцію підтримки стабільності та стійкості образу «Я». Межі психологічного простору, на думку Т. Леві, мають особливість – з одного боку, вони є щитом, що захищає психіку від зовнішніх впливів, а з іншого – фільтром, який пропускає лише необхідну для нас енергію. Також психологічна межа визначається активністю людини в її діях [4]. Наявність меж встановлює межі особистої відповідальності, що визначають ставлення до малого й великого соціуму – родини, друзів, соціальної групи, етносу. І коли людина не усвідомлює цю межу відповідальності, то це зумовлює складності: від надвідповідальності, психічних перевантажень, появи невротичного почуття провини, до інфантилізації, що виявляється в невмінні звернутися по допомогу [5, с. 103]. Вразливість меж або ж їхня слабкість ведуть людину до нездатності бути відповідальною особистістю в її різних сферах. Це зазвичай беззахисність людини перед соціальним впливом, зазіхання на особисту власність, територію, світогляд і навіть тіло.

Ю. Божко зазначає, що оптимальна межа здатна залежно від стану світу і нашого власного бажання змінювати свої характеристики, тим самим забезпечуючи взаємодію людини зі світом, адекватну її можливостям, мотивам і цінностям. Оптимальна психологічна межа являє собою вибудований у процесі життєвого шляху зусиллями самої людини функціональний орган. Тому оптимізації межі полягає в подоланні негативних моторних настанов, зміні «внутрішньої картини рухів». Формування оптимальної на певний момент, для певної ситуації межі передбачає співвіднесення інформації про стан внутрішнього і зовнішнього просторів. Для формування оптимальної межі необхідна подвійна чутливість: внутрішня, з боку внутрішнього тіла (чутливість до Себе), і зовнішня, що виникає в процесі взаємодії зі світом (чутливість до Світу) [1, с. 23].

Підбиваючи підсумок теоретичного аналізу проблеми, варто згадати Л. Виготського, який в межах психологічної системи «дитина – дорослий» зазначає, що суверенність – не вроджена риса, вона набувається розвивальними стосунками із дорослими [2]. З появою нових значень, смислів, цінностей система буде ставати все більш автономною, незалежною, відкритою до нових змін. Процес суверенізації збігається з віко-

вим розвитком, але не підмінює зміст вікового розвитку, навпаки, робить доступним спостереження, самоаналіз процесу становлення людини в її здатності та можливості самостійно та стабільно розвиватися в нестійких обставинах життя. Зовні суверенізація проявляється як самостійність, що зростає, незалежність від дорослого (батьки, вчителі), Іншого, а змістовно може бути розглянута як процес поступового вивільнення від розвивальних відносин із дорослим спочатку через процеси персоналізації, а пізніше – індивідуалізації, де й відбувається зміцнення, обстоювання та засвоєння свого права на самоздійснення [7, с. 67].

У концептуальному полі обґрунтування емпіричної програми дослідження будемо дотримуватися розуміння суверенності психологічного простору як особистісного утворення, яке тісно пов'язано із продуктивністю, зрілістю, позитивністю Я-концепції, внутрішнім локусом контролю, що відображено в особистісно-поведінкових характеристиках.

Організація дослідження полягала у створенні програмно-методичного забезпечення з використанням опитувальника «Суверенність психологічного простору» С. Нартової-Бочавер, методики діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі, особистісного опитувальника FPI (модифікована форма В). Вибірку дослідження склали студенти факультету психології та соціології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. У дослідженні взяли участь 157 осіб, віком від 18 до 25 років.

Базовою методикою вивчення проблеми стала методика С. Нартової-Бочавер «Суверенність психологічного простору», за допомогою якої визначено три основні групи досліджуваних студентів із різними показниками суверенності психологічного простору: високим (45,9%), середнім (38,2%) та низьким (15,9%). Аналіз середньогрупового розподілу показників за шкалами опитувальника показав, що в групі студентів із високим рівнем суверенності психологічного простору за усіма шкалами методики простежується виражений (високий) рівень, що є закономірним явищем супроводу вираженого загального почуття автономності, незалежності, самостійності власної особистості, які досягають засобом регуляції особистісних меж, передусім їх встановленням, що робить простір відкритим. Саме така реальна контрольованість життєвого середовища (сприйняття фізичного тіла, території, речей, звичок, соціальних зв'язків та цінностей) є ознакою соціально-психологічної адаптації та психічного благополуччя людини, на відміну від реальних ознак встановлення захисних меж особистісного простору, як-от в групі студентів із низьким рівнем суверенності психологічного простору, де зафіксовані найнижчі показники за всіма шкалами.

З метою порівняння виокремлених груп між собою за встановленими психологічними характеристиками суверенності психологічного простору нами обрано непараметричні методи математичної статистики, а саме непараметричний Н-критерій Крускала-Уоллеса. Це аналог однофакторного дисперсійного аналізу для незалежних вибірок, що призначений для перевірки гіпотези про відмінності у вираженні окремих психологічних характеристик одночасно між трьома і більше вибірками ($k > 2$). Основна ідея Н-критерію Крускала-Уоллеса ґрунтується на відображенні всіх значень вибірок, що порівнюються у вигляді однієї загальної послідовності упорядкованих (прорангованих) значень із подальшим обрахунком середнього рангу для кожної вибірки. Чим менше збігів між ранговими показниками, тим більше відрізняються вибірки (без конкретизації на пряму відмінностей). Базовими статистичними показниками достовірності обрахунків для цього критерію є емпіричне значення показника χ^2 , число ступенів свободи та р-рівень значущості отриманих даних. Результати застосування непараметричного критерію Н Крускала-Уоллеса до сформованої матриці емпіричних даних опитувальника вивчення суверенності особистісного простору подано в табл. 1.

Вивчення компонентів особистісно-поведінкової сфери досліджуваних студентів проводилося за допомогою методики діагностики міжособистіс-

них стосунків Т. Лірі й особистісного опитувальника FPI (форма В).

Середньогруповий розподіл показників методики діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі показав, що для студентів із високим рівнем суверенності психологічного простору в міжособистісних стосунках характерні виражена владність та прагнення до лідерства, вони впевнені, прагнуть до домінування, прямолінійні, і, як результат, часто демонструють критичне ставлення до інших, навіть недовірливість; студентам із середнім та низьким рівнями суверенності психологічного простору властиві показники впевненості в собі, орієнтації на змагання, вони прямолінійні, настирні в досягненні мети з певною долею нонконформізму та нерішучості; для них важлива підтримка оточуючих, тому вони вміють налагоджувати дружні стосунки з референтною групою й окремими людьми, а виражена готовність взаємодіяти з іншими людьми будується на почутті відповідальності.

Результати застосування непараметричного критерію Н Крускала-Уоллеса до сформованої матриці емпіричних даних цієї методики подано в табл. 2.

Суттєвим доповненням до отриманих результатів став середньогруповий аналіз показників особистісного опитувальника FPI (форма В). У результаті аналізу отриманих даних можна зазначити, що для студентів із високим та середнім рівнями суверенності психологічного простору характерні

Таблиця 1

Результати обрахунку Н-критерію Крускала-Уоллеса для визначення психологічних відмінностей суверенності особистісного простору досліджуваних груп студентів

Діагностичні показники	Група 1	Група 2	Група 3	Хі-квадрат	Ст. відх.	р
	Ранги					
Суверенність психологічного простору	299,5	151	44,5	314,48	2	.000**
Суверенність фізичного тіла	284,3	149	55,6	292,55	2	.000**
Суверенність території	278,3	152	73,8	308,67	2	.000**
Суверенність речей	295,7	161	52,8	288,11	2	.000**
Суверенність звичок	268	153	64,5	308,78	2	.000**
Суверенність соціальних зв'язків	288,9	143	42,5	313,78	2	.000**
Суверенність цінностей	276	169	46,4	272,66	2	.000**

Рівень достовірності: ** $p \leq 0,001$

Таблиця 2

Результати обрахунку Н-критерію Крускала-Уоллеса для визначення психологічних відмінностей показників міжособистісних стосунків досліджуваних студентів

Діагностичні показники	Група 1	Група 2	Група 3	Хі-квадрат	Стандартне відхилення	р – рівень значущості
	Ранги					
Октанта 1	251,2	137,3	163,2	66,350	2	.000**
Октанта 2	254	122	144,1	152,490	2	.000**
Октанта 3	264,8	149,3	144,1	146,307	2	.000**
Октанта 4	271,4	145,4	123,4	120,861	2	.000**
Октанта 5	236,5	143,3	118,8	83,441	2	.000**
Октанта 6	267,7	145,6	128,8	76,863	2	.000**
Октанта 7	275,5	147,9	132,2	78,693	2	.000**
Октанта 8	261,2	149,7	129,2	137,440	2	.000**

Рівень достовірності: ** $p \leq 0,001$.

Результати обрахунку Н-критерію Крускала-Уоллеса для визначення психологічних відмінностей показників особистісного опитувальника FPI у досліджуваних студентів

Діагностичні показники	Група 1	Група 2	Група 3	Хі-квадрат	Стандартне відхилення	p – рівень значущості
	Ранги					
Невротичність	169,2	183,8	194,4	3,387	2	.184
Спонтанна агресія	161,7	161,2	192,6	1,870	2	.393
Депресивність	159,9	161	179,3	0,037	2	.981
Роздратованість	139,5	164,4	217	21,168	2	.000**
Комунікабельність	211,2	167,1	156,1	14,125	2	.001**
Врівноваженість	199	161,8	156,1	11,604	2	.003*
Реактивна агресивність	150,2	168,5	210	19,969	2	.000**
Сором'язливість	199,9	188,2	156,1	9,887	2	.007*
Відкритість	188,9	162,5	156	9,483	2	.009*
Екстра-інтроверсія	200,3	171,1	166,7	20,168	2	.000**
Емоційна лабільність	144,7	174,5	211,6	12,320	2	.002**

Рівень достовірності: * – $p \leq 0,01$; ** $p \leq 0,001$

риси комунікабельності (прояв соціальної активності, потреба та прагнення до спілкування), врівноваженості (висока стресостійкість, оптимістичність, активність, впевненість у собі), відкритості (прагнення до довірливо-відвертої взаємодії з оточенням, до спілкування, відкритість новому досвіду, висока самокритичність), екстраверсії (комунікабельність, відкритість, оптимістичність, активність, дружелюбність). Студентам із низьким рівнем суверенності психологічного простору властиві риси дратівливості (нестійкий емоційний стан, схильність до афективного реагування на життєві ситуації), реактивної агресивності (прагнення до домінування, імпульсивність поведінки), емоційної лабільності (нестабільність емоційного стану, неврівноваженість, дратівливість, відсутність самоконтролю, часта та різка зміна настрою) та сором'язливості (визначається як низька стресостійкість, невпевненість, тривожність).

Результати застосування непараметричного критерію Н Крускала-Уоллеса до сформованої матриці емпіричних даних особистісного опитувальника FPI подано в табл. 3.

Отримані результати дають змогу визначити такі особистісно-поведінкові предиктори прояву суверенності психологічного простору досліджуваних студентів: студентам із високим рівнем суверенності психологічного простору властиві лідерство, домінування, пряmlinійність і відповідальність у міжособистісній взаємодії з іншими завдяки розвиненій комунікабельності, оптимістичності, активності і дружелюбності; студенти із середнім рівнем суверенності психологічного простору демонструють виражену владність, домінування і скептицизм у міжособистісній взаємодії з іншими через виражену соціальну активність, високу самокритичність і комунікабельність; студентів із низьким рівнем суверенності психологічного простору характеризує недовірливість у стосунках з іншими людьми, що підкріплено

показниками спонтанної агресивності, роздратованості й емоційної лабільності.

Проведене дослідження є своєрідним підтвердженням добре відомих положень щодо ролі сформованості суверенності психологічного простору в побудові міжособистісних стосунків і особистісного профілю людини. Адже ще в дитинстві виявлені аспекти дисгармонійності стосунків між батьками і дитиною сприяють деприваційним поведінковим патернам у дорослому житті. Психологічна суверенність є умовою збереження стійкості людини як психологічної системи та забезпечує реалізацію життєвого проекту в часовій перспективі. У процесі взаємостосунків людей відображається сумарний вплив людей на самих себе, бо утворюється соціальний простір особистості, а реалізація взаємодії формує потребу в коректуванні психологічних меж особистості та проявів психологічної суверенності. Потрібно постійно пам'ятати, що порушення психологічної суверенності призводить до деформації життєвого простору, як продемонстрували результати дослідження стосовно досліджуваних із низьким рівнем суверенності психологічного простору, саме депривовані межі сприяють відчуттю незадоволеності, пасивності й апатії, які в тенденції нарощування зумовлюють психічне неблагополуччя і небезпеку.

Висновки. Зафіксовані відмінності в показниках особистісно-поведінкових властивостей показали, що високі показники суверенності психологічного простору студентів супроводжують загальне позитивне тло ефективної самореалізації, а низькі показники суверенності психологічного простору визначають поле проблемних питань міжособистісної взаємодії і поведінки, які потребують психокорекційного втручання. Тому перспективи подальшого вивчення проблеми вбачаємо в теоретико-емпіричному дослідженні суверенної конфігурації психологічного простору в студент-

ському віці, а також у розробленні різноманітних психокорекційних тренінгів із визначення і формування оптимальних меж психологічного простору студентської молоді.

Література:

1. Божко Ю. Мотиваційно-когнітивні кореляти психологічної суверенності особистості програміста : дис. ... канд. психол. н.: 19.00.01. Київ, 2017. 252 с.
2. Выготский Л. Психология развития человека. Москва : Смысл, 2005. 1136 с.
3. Мартынова М., Богомаз С. Самодетерминация в структуре личностного потенциала современной российской молодежи. *Вестник Томского государственного университета*. 2012. № 357. С. 164–168.
4. Нартова-Бочавер С. Современное состояние психологии суверенности как учения о личностных границах. У истоков развития / под ред. Л. Обуховой, И. Котляр. 2013. С. 56–67.
5. Нартова-Бочавер С. Человек суверенный: психологическое исследование субъекта в его бытии. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 400 с.
6. Польштер И. Интегрированная гештальт-терапия: контуры теории и практики Пер. с англ. А. Логвинской. Москва : Класс, 1997. 272 с.
7. Трофимова Ю. Суверенизация личности как предмет постнеклассической психологии. *Педагогика. Психология*. 2012. С. 64–68.
8. Харламенкова Н. Суверенность психологического пространства личности при разных типах переживаемых угроз. *Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. Серия «Гуманитарные науки: Педагогика. Психология. Социальная работа. Акмеология. Ювенология. Социокинетика»*. Вып. № 1. Том 21. 2015. С. 38–41.

Гаврилюк И. А. Суверенность психологического пространства: личностно-поведенческие предикторы проявления

В статье представлено теоретико-эмпирическое исследование личностно-поведенческих характеристик проявления суверенитета психологического пространства личности. Конкретизация понятия суверенности психологического пространства в контексте обязательного учета возрастных и социально-статусных позиций студенческой молодежи позволяет рассматривать личностно-поведенческое содержание суверенности психологического пространства как индикатора личностной компетентности и психологического благополучия. Эмпирически определен личностно-поведенческий масштаб проявления суверенитета психологического пространства студенческой молодежи.

Ключевые слова: психологическое пространство, суверенность психологического пространства, личностно-поведенческие свойства, студенты.

Havryliuk I. O. Sovereignty of psychological space: personality and behavior predictors of manifestation

The article represents theoretical and empirical studying of personality and behavior characteristics of manifestation of a sovereignty of a psychological space of a personality. Concretization of the notion of sovereignty of psychological space in the context of compulsory consideration of age, social and status positions of student youth makes it possible to consider the personality and behavior content of psychological space sovereignty as the indicator of personality competence and psychological well-being. Low indicators of psychological space sovereignty define the field of problem issues of interpersonal interaction and behavior that require psycho correctional intervention.

Key words: psychological space, psychological space sovereignty, personality and behavior characteristics, students.